

SZÁRAZ ORSOLYA

Olasz emlékezethelyek – három kötetben*

I luoghi della memoria, a cura di Mario ISNENGI, Roma – Bari, Laterza, 2010, I–III.

A 19. században még meg sem valósult a teljes államegység az olasz félszigeten, Massimo d’Azeglio már arra figyelmeztetett, hogy a területi egyesítés nem elegendő az olasz nemzetállam megalakításához. Hiányoznak ugyanis az olaszok, akik nélkül Olaszország sem létezhet. Sajnálattal nyugtázta ugyanakkor, hogy az állam részéről nem mutatkozik jele annak, hogy az ott élőkől olaszokat kívánna formálni.¹ Ez az ellentmondás a 19. század óta egészen napjainkig elkíséri Olaszországot. Hol kisebb, hol nagyobb nyomatékkel vetődik fel a kérdés: létrejött egy egységes olasz állam, de a területén élőknek vajon van-e olasz nemzeti identitásuk. Nem célunk és nem feladatunk itt ennek a problematikának a részletes bemutatása, csupán annyiban utalunk rá, amennyiben ezt a recenzeált kötetek keletkezéstörténete megkívánja.

A Mario Isnenghi szerkesztésében készített három kötet első kiadása 1996–1997-ben, egy olyan időszakban látott napvilágot, amikor a nemzeti identitás kérdésköre mind a közéleti, mind a tudományos diskurzusban újra előtérbe került. 1989-ben ugyanis megalakult, majd fokozatosan egyre nagyobb teret nyert a politikai életben az Északi Liga párt, amely kezdetben a föderalizmust tűzte zászlajára, de később már az északi tartományok elszakadását szorgalmazta. Az 1992-ben kirobbant, majd a következő években tovább gyűrűző, *Tangentopoliként* elhíresült korrupciós botrány magával sodorta a történelmi pártokat, helyükre az újonnan alapítottak léptek. 1994-ben Silvio Berlusconi úgy alakított kormányt, hogy koalíciót kötött az Északi Ligával és a posztfasiszta Nemzeti Szövetséggel. Ez kettős csapást jelentett az olasz identitástudat egészséges fejlődésére: az előbbi párt ugyanis a Risorgimentót és az olasz állam 19. századi megszületését, az utóbbi az antifasiszta ellenállást és a II. világháború romjain született első köztársaságot tette zárójelbe. Ugyanebben az időszakban egyre többet beszéltek a haza haláláról és egyesek cselekvésre is szólítottak. A feladat nem kisebb volt, mint „rifare gli italiani”, vagyis „újratereíteni az olaszokat”. Az olasz emlékezethelyekről szóló kötetek felvállalták ezt a küldetést. Ugyanezt tették 2010-ben is, amikor újra fel kel-

* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ 1867-ben posztumusz jelent meg a visszaemlékezéseit tartalmazó kötet *I miei ricordi* címmel. Ebben olvashatók a következő kijelentések: „pur troppo s’è fatta l’Italia, ma non si fanno gl’Italiani” (5.), „bisogna far gli Italiani se si vuol avere l’Italia” (483.). Az idézett helyek a következő internetes kiadásra vonatkoznak: Massimo Taparelli d’AZEGLIO, *I miei ricordi*, Letteratura italiana Einaudi, http://www.letteraturaitaliana.net/pdf/Volume_8/t207.pdf. (Letöltés ideje: 2012. január 16.)

lett mutatni az olasz nemzeti identitás létezésének bizonyítékait: ekkor bővített kiadásban másodszor is megjelentették a kiadványt. 2010-ben és 2011-ben az olasz államról és nemzetről való vitára Olaszország születésének 150. évfordulója teremtett alkalmat. A parázs viták és botrányok főszereplője ezúttal is az Északi Liga volt.

Ezen előzmények ismertetését a szerkesztő által írt előszó, bevezetés és összefoglaló tette szükségessé. Így magyarázható ugyanis e szövegek átpolitizáltsága, amelyen nem pártelköteleződés értendő, hanem annak a meggyőződésnek a nyílt felvállalása és hirdetése Isnenghi részéről, hogy olasz nemzeti identitás igenis létezik, és jelenleg bizonyos politikai pártokkal szemben védelemre szorul.² Úgy véli, hogy ebben a helyzetben a tudós nem tehet mást, mint hogy a tudomány fegyverét használja a harcban. A kötetek ezen a téren, úgy tűnik, betöltötték funkciójukat, ezt jelzi, hogy elsősorban a sajtóban – és nem a szakmai körökben – volt visszhangjuk.³ A nyilvánosságot és a szakmai közvéleményt tehát nem annyira az olasz emlékezhely-kutatás eredményei és módszerei, hanem inkább az olasz nemzeti identitás aktuális helyzete foglalkoztatta.

A kötetek születésével kapcsolatban a szerkesztő kétféle motivációról beszél az összefoglalásban, ezek azonban végül ki nem mondottan kiegészülnek egy harmadikkal is. Az egyik munkára inspiráló tényező Pierre Nora hatalmas vállalkozása volt, amely ösztönző példaként állt a szerkesztő előtt; azonban a kérdés, hogy a norai és az Isnenghi-féle koncepció milyen viszonyban áll egymással, fel sem vetődik. Miután a szerkesztő teljesítette kötelességét, azaz utalt a francia szerzőre, munkájára és az általa életre hívott *lieu de mémoire*-fogalomra, tovább is lép, s az összefoglalás további részében, sem a főszövegben, sem a jegyzetekben, egyetlen egyszer sem említi őt. Az, hogy a szerkesztő nem tisztázza az olasz vállalkozás viszonyát a franciához, önmagában nem lenne baj, hiszen Nora maga sem alkotott szilárd és egységes elméleti modellt: a hiányérzet leginkább abból fakad, hogy Isnenghi nem teszi nyilvánvalóvá, az olasz kutatás milyen elméleti és metodológiai alapokon nyugszik.

Nora több szempontból is kifogásolta az olasz emlékezhely köteteket és súlyos kritikával illette azokat.⁴ Azzal vádolta a kiadót és a szerkesztőt, hogy ellopták tőle a címet, az általa koordinált munka tudományos alaposságát azonban nem sikerült magukévé tenniük. Az olasz emlékezhely-kutatás eredményét az eredeti „középszerű potpourrijának”, „karikatúrájának” nevezte. Önkényesnek minősítette a kötetekbe emelt emlékezhelyek kiválasztását, és azzal sem értett egyet, hogy a vizsgálódások időben

² Ld. még az új kiadás megjelenéséről a szerkesztővel készített interjút: Gino DATO, *L'identità? Impalpabile ma piena di simboli*, La Gazzetta del Mezzogiorno, 2010. 09. 20.

³ Néhány példa a napi sajtóból: Aldo Giovanni RICCI, *La memoria degli italiani*, Il Tempo, 1997. 01. 14.; Stajano CORRADO, *Italia, una mappa della memoria*, Corriere della Sera, 1997. 02. 08.; Simonetta FIORI, *Liberateci dall'abuso della memoria*, Isnenghi: „La storia d'Italia non è un fai-da-te”, La Repubblica, 2010. 08. 20.

⁴ Francesca PIERANTOZZI, *La "francesità"? Vedi alle voci Versailles, Tour Eiffel, foie gras*, Il Messaggero, 1997. 07. 31. Ehhez a cikkhez kapcsolódva egy rövid keretes írásban (Lo storico alla Laterza: «Avete copiato il titolo») ismerteti az újságíró Nora véleményét az *I luoghi della memoria* kötetekről.

csak a Risorgimentótól indulnak. Úgy vélte ugyanis, hogy az emlékezetnek nem lehet ilyen időkorlátokat szabni. Kritikája mögött azonban személyes érdek is húzódik: a vele készített rövid interjúból kiderül, hogy az *I luoghi della memoria* publikálása, a címozonosság miatt, megghiúsította azt a tervét, hogy olaszul is megjelenjenek a francia kötetek.

A második ok, amely arra indította Isnenghit, hogy ilyen nagy vállalkozásba fogjon, az aktuális olasz politikai és kulturális helyzet volt. Mindennapi tapasztalattá vált immár, hogy kétségbe vonják az olasz állam és nemzeti identitás létét. Ennek az állapotnak a politikatörténeti vonatkozásait mutattuk be írásunk elején. Ehhez kapcsolódó, mégis különálló, harmadik tényezőként jelenik meg az összefoglalásban a média, amelynek működése szerinte egyértelműen rombolóan hat a nemzeti identitástudatra. A szerkesztő kárhóztatja az újságírást, az újságírók ugyanis átveszik a történészek helyét, az újságok a szakkönyvekét, és elferdítik a történelmi tényeket. Itt is érezteti hatását a politika, amely instrumentalizálja és manipulálja a jelent és a múltat, s ezáltal új hagyományokat talál ki. Ez nem új jelenség, azonban a televízió és az internet immár alternatív emlékezetek tömkelegének biztosítja a széles tömegekhez való eljutást. Maguk a történészek is részt vesznek ebben, egymással vetélkedve, a forrásokat nem tisztelve semmisítik meg a múltat és kreálnak új múltképeket.

Míg Nora elképzelése szerint a történészi hivatás átalakult, s egy olyan szakaszába ért, ahol immár nem a hagyományok átadása, a források feldolgozása és emlékezetbe építése a történész fő feladata,⁵ addig Isnenghi azt hangsúlyozza, hogy egy emlékezet nélküli Olaszországban a történésznek éppen az a kötelessége, hogy megőrizze és felmutassa azt a kulturális örökséget, amely jellegzetesen olasz. A történész tehát emlékezzen és emlékeztessen. Nora a történészi munkába egyfajta szubjektivitást vezetett be, amennyiben a megértést szerinte elősegíti a történelemhez való személyes viszony, ezzel szemben Isnenghi a lehető legnagyobb objektivitást várja el a kutatótól. Nora az emlékezet jelentőségét hangsúlyozza, Isnenghi számára fontosabb, hogy a történelem visszanyerje ellenőrző, emlékezet-kijelölő funkcióját, amit az egyéni vagy politikai érdekek mentén képződő emlékezetek identitásromboló pluralitása tesz szükségessé. Ezt megerősíti egy 2008-as tanulmányában is, amelyben kijelenti, hogy az olasz emlékezet-helyekről készített kötetekben arra törekedett, hogy a történelem ne kerüljön alárendelt helyzetbe az emlékezethez képest, s ha ugyanezt a munkát most kellene megvalósítania, akkor a mérleg nyelvét még inkább a történelem felé billentené.⁶

Isnenghi, már az emlékezetről szólva, Olaszországot nagyon összetett és ellentmondásos esetként definiálja, ahol a szubjektív és a kollektív emlékezetek nem halnak ki egyszerűen a generációs váltás következményeként, hanem mindig kiölik azo-

⁵ Pierre NORA, *Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája*, ford. K. HORVÁTH Zsolt = P. N., *Válogatott tanulmányok*, Bp., Napvilág, 2010, 26–27.

⁶ Mario ISNENGHI, *Italian luoghi della memoria = Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, ed. Astrid ERLI, Ansgar NÜNNING, in collaboration with Sara B. YOUNG, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 2008, 31.

kat, hogy azután helyükre azonnal újakat hozzanak létre. Az emlékezet korrupciója és az identitások manipulációja folyamatos. Az emlékezetek és az identitások sokfélesége és sokszor szembenállása pedig a történelemre vezethető vissza. Bár Isnenghi nem fejt ki ezt bővebben, csupán a megosztottság és az egység állandó kettősségére utal, talán érdemes néhány szót szentelnünk ennek. A törésvonalak Olaszországban jól érzékelhetők Észak és Dél, nemzeti és regionális/lokális, klerikális és antiklerikális között, hogy csak a legalapvetőbbeket említsük. Kialakulásuk okai között első helyen áll a gyenge állam, amely a területileg egységes Olaszország létrehozása óta képtelen volt olyan intézményrendszert kialakítani, amely megszüntette volna a partikularizmust. Az egység a politikai eszmék szintjén sem jelent meg olyan erősen, hogy felvehette volna a harcot a sokféle lokális identitással. Az azonosulás és a ragaszkodás a lakóhely közösségéhez (*campanilismo*) mindig is jóval fontosabb volt az egyén számára, mint a nemzeti önazonosság. Emiatt is tér el annyira az olasz példa a francia modelltől, hiszen a francia emlékezet „az állam szerepének jelentőségén és önmaga igen erős történelmi tudatán alapul”.⁷

Isnenghi az *I luoghi della memoria* kötetek célját abban jelöli meg, hogy objektíven és érzelemmentesen, ugyanakkor minden konfliktussal együtt mutassák meg az olasz emlékezet sokszínűségét. A szerkesztő hangsúlyozza, hogy igyekeztek teret adni mindenkinek és mindennek, aki és ami a kollektív emlékezet alakításában meghatározó szerepet játszott, és igyekeztek megjeleníteni minden lényeges utat is, amelyet az illető emlékezhely bejárt a kollektív emlékezetben. Leszögezi továbbá, hogy bár a kötetek kultúrpolitikai és nemzetpolitikai missziót is teljesítenek, a tanulmányokban alkalmazott megközelítési módok és stílus legfőbb ismérve a tudományosság. Ez utóbbi megállapítással egyetérthet a kötet szakmai olvasója, ám az emlékezetek sokféleségével csak néhány esetben találkozunk. Az írások többsége olyan, mint a szerkesztő összefoglalásának második fele, amely Olaszország 1861 és 1978 közötti történelmét politika- és társadalomtörténelmi, valamint mentalitás- és kultúrtörténelmi szempontok szerint egyetlen szátra fűzi fel.

Bár Isnenghi a 2010-es kiadásban a korábbi előszóhoz bevezetést is csatolt, valamint a köteteket a már említett összefoglaló zárja, ezekből mégsem bontakozik ki koherens kötetszerkesztési és metodológiai koncepció. Az alapkérdéseket – melyek az olasz emlékezet kristályosodási pontjai; milyen időhatárokon belül keresendők ezek; hány emlékezhelyet tárgyaljanak a kötetek – felveti ugyan, a válaszok azonban elnagyoltak. Elismeri, hogy Itália az egységes olasz királyság létrehozása előtt is létezett, és hangsúlyozza, hogy épp ezért jöhetett létre az olasz nemzetállam, a tanulmányírók számára mégis a 19. század második felét jelöli ki az elemzések kezdőpontjaként. Magyarázat híján az olvasó csak találgathat, mi szolt a döntés mellett: a praktikum vagy az a szerkesztői célkitűzés, hogy a kötetek a nemzeti identitástudat építőivé váljanak. A vizsgálódások körülbelüli végpontját Aldo Moro meggyilkolása jelenti. Az 1990-es

⁷ NORA, *i. m.*, 7.

évekig a szerkesztő indoklása szerint azért nem mentek el, mert ezek túl közeliak, még nem sűrűsödtek emlékezetté. A két végpont közötti időszakot öt részre osztották fel: 1) Risorgimento; 2) I. világháború; 3) fasizmus; 4) II. világháború és ellenállás; 5) 1946 utáni első köztársaság. A szerzőknek az emlékezet változásait ezeken az időszakokon keresztül kellett volna végigkövetnie.

Az emlékezhelyek kiválasztásakor kategóriákat állítottak fel. Mindenképpen szerepeltetni akarták: 1. a nemzeti emlékezet olyan hordozóit és közvetítőit, mint a közoktatás vagy a gyermekirodalom (pl. humángimnázium, Pinocchio); 2. a haza atyjait és a nemzetállamot megalapító hősöket (pl. Garibaldi, Mazzini); 3. az olasz történelem fontos helyszíneit (pl. Pontida, Redipuglia); 4. meghatározó dátumait (pl. 1870. szeptember 20., 1943. szeptember 8.); 5. és eseményeit (pl. az I. világháború, Aldo Moro elrablása és meggyilkolása); 6. a közösséghez tartozás megélésének tereit (pl. tér, mozi); 7. közösségi rítusokat, úgymint sporteseményeket (pl. Giro d'Italia, focibajnokság); 8. a katolikus valláshoz és egyházhoz kapcsolódó emlékezhelyeket (pl. pápák, Szent Péter tér). Utóbbiakra azért volt szükség, mert az olaszok „kettős állampolgárok”, egyszerre tartoznak az olasz államhoz és a katolikus egyházhoz.⁸ Az egyik bíráló szerint azonban a katolicizmushoz kapcsolódó emlékezhelyek száma jelentőségükhöz képest túl kevés a kötetekben, s bár nem mondja ki, finoman utal rá, hogy ez Isnenghi baloldali elkötelezettségével magyarázható.⁹

A 2010-es kiadásban hetvenhat emlékezhely került feldolgozásra, kettővel több, mint a korábbiakban: a Risorgimentóval és a Foibével¹⁰ bővült ki a mű. A tanulmányok megírása hatvan szerző munkája. A három kötetet nem időbeli sorrend fűzi össze, az egyes köteteken belül azonban az emlékezhelyek keletkezési időpontjuk alapján kronológiai sorrendben következnek. Az alcímek mutatják meg az emlékezhelyek elrendezésének logikáját: az első a *Szimbólumok és mítoszok* (*Simboli e miti*), a második a *Személyek és dátumok* (*Personaggi e date*), a harmadik a *Struktúrák és események* (*Strutture ed eventi*) alcímet viseli. Mivel mindháromban publikálták az előszót és az összefoglalást is, a kötetek három önálló munkaként is olvashatók. A mű szerkezete alapvetően különbözik a Nora-féle kötetektől, de számos olasz emlékezhelynek megvan a francia megfelelője.¹¹

Egy, a nemzeti emlékezhelyeket bemutató vállalkozás sohasem felelhet meg a teljesség kritériumának. Az Isnenghi szerkesztésében megjelent kötetek bírálói többek között a nagy irodalmi műveket és szerzőket (pl. hiányzik Dante), a nőket és a délieket, a mindennapi élethez kapcsolódó emlékezhelyeket,¹² az antifasiszta ellenállás

⁸ Ezt Isnenghi nyilatkozta egy vele készített interjúban: DATO, *i. m.*, 16.

⁹ Paolo POMBENI, *La memoria fra letteratura e scienza*, Polis, 1999/2, 299.

¹⁰ Foibének nevezik az isztriai és dalmáciai olaszok tömeges kivégzését, amelyet a II. világháború végén Tito csapatai hajtottak végre.

¹¹ Rolf PETRI, *Les lieux, i luoghi, die Orte della memoria*, Rivista Storica Italiana, 2000/2, 798–799.

¹² Lásd Simonetta Soldani recenziójának befejező részét: *Passato e presente*, 2001/52, 157–159.

történetében meghatározó napot, 1945. április 25-ét, a II. világháborút, Sztálin mítoszát és a sanremói fesztivált hiányolták.¹³ Egy másik recenzens pedig úgy vélte, hogy az emlékezhelyek között túlreprezentáltak a baloldalhoz köthetők, és a kötetekre az a Togliatti-féle szemlélet jellemző, miszerint a nemzet emlékezetében kitüntetett helye a Risorgimentónak van, amelynek örököse a baloldal, a fasizmus pedig a múlt és a jelen közé ékelődő korszak, amely nem méltó az emlékezésre.¹⁴ Mindehhez még hozzátehetjük, hogy a kiválasztott személyek, helyek, események, tárgyak, fogalmak többségéről valóban elmondható, hogy emlékezhelyként működnek, azonban olyanok is helyet kaptak, amelyekre ez nem igaz.

Isnenghi állítása szerint azokat a „helyeket” akarták kutatás tárgyává tenni, amelyek idővel az olasz emlékezet meghatározó pontjaivá váltak, azonban egy-két esetben úgy tűnik, hogy nem is annyira a Noránál kifogásolt identitás- és kultúrpolitikai indíttatás, hanem inkább a kutatói érdeklődés az, ami emlékezhelyet teremt. Ilyen például a *Campane e campanili* (Harangok és harangtoronyok) című írás, amelyben a szerző arról értekezik, hogy a torony, a harangtorony vagy akár egy földbe leszúrt bot is a közösséghez tartozás jelképévé válhat, meghatározhatja az egyén és a közösség életének tereit. Mindezt egy olasz falu, egy ausztrál nomád törzs és Babel tornya példájával szemlélteti. A tanulmány, amely eredetileg talán arra hivatott, hogy a *campanilismo* jelenségét mutassa be, hűen tükrözi az etnológus szerző kutatási preferenciáját, de csak igen távolról kapcsolódik az olasz emlékezhely-kutatáshoz.

A kötetekbe olyan emlékezhelyek is bekerültek, amelyek vagy sohasem voltak azok, vagy a felejtés áldozatává váltak. Az 1956-ról írott tanulmányból kiderül, hogy az olaszok számára nem emlékezhely a magyar forradalom, ezért a szerző arról ír, hogy a magyarországi események hogyan rendítették meg a kommunizmusba vetett hitet Olaszországban. A feledésbe merült emlékezhelyek közül megemlíthetjük 1940. június 10-ét, ekkor lépett be Olaszország a II. világháborúba. A tanulmány jól bemutatja, hogy a háborús bűnökkel és felelősséggel való szembenézés hogyan akadályozta meg az emlékezést, azonban talán érdekesebb lett volna olyan máig élő emlékezhelyet választani, amely oldja a történelmi személyek és események dominanciáját. Nem vonjuk kétségbe a felejtés jelentőségét, de az általunk felvetett szempontnak is van létjogosultsága.

Ahogy fentebb már említettük, Isnenghi összefoglalója nélkülözi az elméleti-módszertani megfontolásokat, amelyek útmutatásként szolgálhattak volna a szerzők számára. A tanulmányokat olvasva azonban egyértelművé válik, hogy nem csak az összefoglalóban jelentkezik ez a hiány: a szerkesztő a munka megkezdése előtt nagy valószínűséggel nem jelölt ki ilyen elveket. Az előkészítő munkálatoknak publikáció formájában nem találtam nyomát. A tanulmányok láthatóan nem egységes koncepció és módszertan alapján készültek, de még terjedelmi szempontból is igen vegyes

¹³ Mario CACIAGLI, *Molta memoria dei luoghi e pochi luoghi della memoria*, Polis, 1999/2, 308.

¹⁴ POMBENI, *i. m.*, 299–300.

képet mutatnak. Nem tudni, mi indokolja, hogy míg Garibaldival tizenkilenc oldal foglalkozik, addig az operával hatvankilenc, ennek is a többsége az 1913-as Verdi-centenáriumi előadásait, színhelyeit, díszleteit, előadóit részletezi. Kétségtelen, hogy alaposan kidolgozott operatörténeti munkáról van szó, de az nem derül ki, hogy az opera milyen emlékezetek hordozója.

Csak keveseknek sikerül teljesíteni azt az Isnenghi által megfogalmazott feladatot, hogy végigjárják azt az utat, amelyet egy-egy emlékezhely 1861-től vagy születésétől kezdve megtett az olasz kollektív emlékezetben, valamint megjelenítsék a párhuzamos, az egymást keresztező vagy egymással szembekerülő emlékezeteket is. A többség az emlékezetek leírása helyett az olasz identitás jellemzőit keresi és mutatja fel írásában. A szerzők nagyrészt történészek, akik változatos (társadalom-, mentalitás-, művelődés- és politikatörténeti) megközelítési módokkal dolgoznak, azonban sokszor vagy nem jutnak túl az emlékezhely keletkezési kontextusán, vagy nem sikerül megragadniuk az egy időben létező, de idővel változó emlékezetek sokféleségét. Ahogyan a kötetek egyik recenzense fogalmazott: „túl sok bennük a történelem és kevés az emlékezet”.¹⁵ A megosztott emlékezet, legyen az visszavezethető a generációs különbségekre vagy más okokra, kevésbé válik láthatóvá. Talán az egyház és a nemzetállam közötti szembenállás jelenik meg a legmarkánsabban, különösen a pápákról és az 1870. szeptember 20-áról szóló írásokban.

A tanulmányokban mérsékelten érvényesül az interdiszciplinaritás, az európai kontextus pedig szinte teljesen hiányzik. A *németek* című írás egy másik nemzet alternatív emlékezetének bemutatását is magában hordozhatná, de nem erről, hanem hagyományos olasz–német kapcsolattörténeti munkáról van szó.

Az elmondottak mellett hangsúlyoznunk kell, hogy a tanulmányok mindegyike tudományos alapossággal íródott, még ha többségük nem az emlékezet változásaival foglalkozik is. A kötetek szerzői között természetesen vannak olyanok is, akik a szerkesztő által kitűzött célokkal összhangban végezték el a feladatot: az emlékezés szempontjából vizsgálták meg a számukra kijelölt emlékezhelyet, és elemzésüket az emlékezhely keletkezési idejétől a lehető legtávolabbi időpontig vitték el. Ilyen például a Risorgimentóról írt tanulmány, amelyben a szerző onnan indul el, hogy hogyan alakult át egy történelmi esemény többféle emlékezetté, majd a politika hogyan akart létrehozni a 19. század végén egyetlen, a Risorgimento jelentőségét monumentalizáló emlékezetet, milyen szerepe volt ebben a közoktatásnak. Ezután áttér a következő időszakra, az I. világháború idejére, amikor a Risorgimento a háborúra mozgósítás eszközévé válik, a világháborús harcokat pedig IV. függetlenségi háborúként jelenítik meg. A fasizmus is a Risorgimento szerves folytatásának mutatja magát, a feketeingesek a vörösingesek örököseinek kiáltják ki magukat. A II. világháború alatt az ellenállással kapcsolatban befeszített Risorgimentóként kerülnek felidézésre a 19. századi harcok, míg a 20. század vége kiábrándulást hoz, a Risorgimento mítosza foszladozni kezd. Ez a rövid bemutatás

¹⁵ CACIAGLI, *i. m.*, 306.

alkalmas lehet arra, hogy érzékeltesse, az olasz emlékezhely-kutatás néhány fontos tanulmánnyal gazdagodott az Isnenghi-féle köteteknek köszönhetően.

Mindebből komoly tanulság a magyar emlékezhely-kutatás számára, hogy egy ilyen jellegű magyar vállalkozás nem kivitelezhető megfelelő szakmai előkészítés nélkül. A kötet vagy kötetek munkálatai előtt a társadalom- és a kultúratudományok kutatóinak együtt kell megvitatni és konszenzusra jutniuk arról, hogy milyen elméleti alapokon és módszertani elvek alapján készüljenek el az egyes tanulmányok. Enélkül ugyanis a megjelenő kötetek könnyen az olasz munka sorsára juthatnak, amely az emlékezhelyek helyett a történelemről mesélnek, és célja a nemzeti identitás erősítése.

Befejezésképpen érdemes egy másik olasz kezdeményezést is megemlíteni. Ahogy az Isnenghi-féle kötetek, úgy az *Identità italiana* címet viselő, a bolognai il Mulino kiadónál megjelenő sorozat is tekinthető az 1990-es évektől az Olaszországban tapasztalható, erősödő identitáskeresésre adott válasznak. Ha címében nem is, szemléletében, megközelítési módjaiban sok hasonlóságot mutat a két vállalkozás. A sorozat szerkesztője Ernesto Galli della Loggia. Az első kötetek 1998-ban láttak napvilágot, és a sorozat azóta az olasz nemzeti identitásról való gondolkodás fontos fórumává vált, a kötetek száma pedig elérte az ötvenet. Ha a címekre tekintünk, számos azonosságot találunk az Isnenghi által kiválasztott emlékezhelyekkel: Mazzini, Garibaldi, Pinocchio, Mussolini, humángimnázium stb. Ugyanakkor a tárgyalt témák köre ki is szélesedik: egész könyveket szentelnek az olasz irodalomnak, alkotóinak és műveinek, de helyet kapnak a mindennapi élethez kapcsolódó identitáselemek is: a pasta és a pizza, a mamma, népszerű tévéműsorok és filmsztárok stb. Lényeges különbség azonban a két vállalkozás között, hogy az olasz identitást boncolgató kötetekben, ha ezt a téma lehetővé teszi, az 1861 előtti időszakot is vizsgálják a szerzők. Ez a különbség komoly hiányként jelentkezik az *I luoghi della memoria* kötetek Róma-tanulmányában.

Az Isnenghi irányításával elkészített mű mégis jóval közelebb áll ehhez a sorozathoz, mint a francia modellhez vagy akár a német példához. Az emlékezhely fogalmát átvették, azonban olyan kutatásra alkalmazták, amely inkább a nemzeti identitás jellemzőinek történelmi gyökereit keresi. Így az olasz emlékezhely-kutatás e kötetek esetében leginkább csak nevében az.